УДК 330.341.2.

Духов В.Є.,
кандидат економічних наук, доцент

Тимченко І.Є.,
кандидат економічних наук, доцент
кафедри фінансів, економічної теорії
та менеджменту ХЕПУ

Економічний терор як явище сучасного господарського життя суспільства

Розвиток будь-якої сфери людської життєдіяльності супроводжується, як позитивними, так і негативними явищами. Феноменом останніх у господарському житті практично усіх країн з ринковою економікою є тероризм. Породжується це явище недобросовісною конкуренцією, коли деякі суб'єкти не маючи сумлінних засобів конкурентної боротьби (недостатня якість продукту та послуги; низький рівень організації продажу товарів та послуг, післяпродажного обслуговування покупця; нестаток економічного потенціалу), вдаються до використання динаміту, захоплення заручників, рейдерства та інших непорядних, протиправних і злочинних заходів у намаганні захопити більшу частку ринку, або економічних активів.

Тероризм взагалі, в тому числі і тероризм економічний, на цей час стали дуже розповсюдженими явищами як у життєвих реаліях, так і в свідомості людей на індивідуальному та громадському рівнях. Під час підготовки цієї статті автори виявили, що поняття "економічний тероризм" вживалось на сайдах Інтернету в Україні у 8227 випадках.

У даний час проблеми тероризму турбують політиків, соціологів, правознавців та правоохоронців, науковців і практиків, з точки зору організації протидії і вилучення цього небезпечного явища з суспільного життя. У теоретичному плані сьогодні увага науковців спрямована на пояснення таких понять **як *терор, тероризм, терористичний акт, види і форми тероризму, причини його розвитку, моделі, засоби й організаційні заходи запобігання терористичним злочинам.***

Метою статті є виявлення економічної сутності терористичних явищ у господарському житті та особливостей економічного тероризму як окремого виду злочинства. Але, перед тим як характеризувати особливості економічного тероризму, необхідно вста-

новити ознаки терору, тероризму та терористичного акту.

Передусім, варто підкреслити, що на емпіричному рівні терор ототожнюється з іншими кримінальними подіями (злочинами). Наприклад, сьогодні, в умовах транзиційної економіки в більшості країн СНД має широке розповсюдження таке явище, як перерозподіл колишньої радянської власності між окремими приватними особами з застосуванням сили і насильницьких дій приватних охоронних структур, коли йдеться про вирішення правових суперечок на підставі державного права. Це ми бачили на енергетичних підприємствах Полтави і Луганська в Україні, дуже розповсюджене це явище і в Росії. Такі протиріччя, як правило, супроводжуються "необхідними" судовими рішеннями й застосуванням приватних силових структур. Подібні явища кваліфікуються як "недружні загарбування", "рейдерство", але Ю. Лужков, наприклад, називає їх "економічним тероризмом" [4]. Часто-густо на емпіричному рівні терористичними актами називають такі злочинні події як диверсійні акти, саботаж, замовлені вбивства, просто агресивну зовнішню економічну політику окремих держав, агресивну конкуренцію, інформаційну війну тощо [див. 1; 5].

Якщо йдеться про теоретичні узагальнення, то деякі автори під терором розуміють систематичне вживання сили для запровадження певної системи панування, а тероризм – як утворення атмосфери страху і жаху з метою усунення існуючого суспільно-політичного ладу [див.: 1; 2]. Але ж тут виникає ціла низка запитань, що залишаються без відповіді. Наприклад, а якщо сила для запровадження системи панування вживається не систематично, то терористичного явища нема? А якщо атмосфера страху і жаху створюється без вживання сили, наприклад, засобами масової інформації, то тероризму також нема? Якщо атмосфера страху і жаху вживається не для усунення суспільно-політичного ладу, а для вирішення локальних злочинних економічних завдань?

Нам здається, що терор – це визначене явище суспільного життя, а тероризм і терористичний акт співвідносяться як загальний та одиничний стан цього явища. Головним моментом є визначення сутнісної характеристики терору. Для цього необхідно встановити його ознаки і форми прояву.

Як відомо, слово терор походить від латинського "***terror"***, що означає страх, жах. Ще декілька десятиліть тому радянська та й міжнародна наукова думка визначали тероризм як посягання на життя, або інші насильницькі дії проти державних та політичних

діячів з політичними цілями [3, 509]. Тут нема головної ознаки терору – створення атмосфери страху й жаху, але можна передбачати, що вбивства видатних політичних та суспільних діячів відбуваються власне через те, що вони обладнують не той суспільний устрій, що потрібен терористам. Друга половина XX століття визначена терористичними актами проти таких відомих державних та політичних діячів як Дж.Ф. Кеннеді, Р. Кеннеді, М.Л. Кінг, П. Лумумба, А. Садат, А. Моро, І. Рабін, І. Ганді та ін. Це перелік можна доповнити окремими терористичними посяганнями на таких діячів, як Л. Брежнєв, М. Горбачов, Альваро Арсу (Президент Гватемали), Хун-Сен (Прем'єр-міністр Камбоджі), Е. Шеварднадзе (Президент Грузії) та ін.

Другою суттєвою зміною обличчя терору є те, що на переломі XIX-XX століть рівень терористичних подій значно понизився. Він вийшов за коло надзвичайних політичних, громадських та державних подій, знизився до рівня повсякденного економічного життя. Терористичні акти здійснюються не тільки щодо відомих політичних, громадських та державних діячів, але й до звичайних громадян. Викрадають топ-менеджера відомої корпорації, беруть у заручники з метою отримання значного викупу малолітню доньку підприємця, кілер вчиняє розправу над бізнесменом – ці явища стали ознаками повсякденного життя нашого суспільства. Нині вже нікого не здивують вибухи, підпали, розстріли, викрадання, які здійснюються щодо бізнесменів та їх родичів. Достатньо згадати такі гучні і досі не розкриті факти вбивства в Україні осіб, які мали відношення до бізнесу та його регулювання, таких як Е. Щербань та А. Брагін (Донецьк), В. Гетьман (Київ). Б. Дерев'янко (Одеса). І ясна річ, що це робилось не з причини особистої неповаги чи ненависті. Терористичний рівень у сучасному суспільному житті понизили не політичні, а економічні цілі, що пов'язані з протиправним перерозподілом власності і доходів.

Щоб відділити терор від інших видів злочинів, треба визначитись з його ознаками. Головною ознакою, за якою терор може бути розмежовано з іншими злочинами, є зміст ***мотивації терору.***

Мотивом терору є протиправні цілі у будь-якій сфері суспільного життя й на будь-якому його рівні:

– зміни суспільного устрою або політичного курсу;

– пригнічення політичної, економічної боротьби, національних та релігійних рухів;

– здійснення економічної експансії;
– завоювання конкурентних ринків;
– перерозподіл власності і доходів тощо.

Приклади: Аль-Каіда проти США та країн ЄС, таліби проти міжнародної коаліції в Афганістані, Росія проти України[1], баски в Іспанії, ІРА в Ірландії, наведені вище приклади економічних терористичних актів на індивідуальному рівні тощо.

Засобом досягнення протиправних цілей терору є створення серед людей обставин страху, паніки, хаосу, жаху. Це досягається шляхом фізичного насильства над людьми (вбивства, тортури, каліцтва, захоплення заручників та ін.); знищення і руйнації різноманітних об'єктів життєзабезпечення суспільства (промислових, екологічних, економічних, культурних, політичних тощо) влаштуванням вибухів, підпалів, створення катастроф та ін.); посягання на суспільну безпеку; провокації конфронтації та дестабілізації у суспільстві.

Таким чином, реалізація терористичної мети супроводжується проявом **суспільної небезпеки,** що й робить це явище злочинним на усіх етапах прояву.

Аналізуючи терор, неможливо не зупинитись на передумовах, що породжують і сприяють розвитку та організації цього суспільно небезпечного, злочинного явища. Передусім, це ***не розв'язані суперечності дисбалансу влади і власності в суспільстві*** на регіональній, національній, расовій та релігійній площині. На цьому підґрунті формується ідеологія тероризму, рекрутуються і навчаються терористи (яскравий приклад – шахіди), забезпечується фінансування з використанням фінансового злочинства ("відмиті" гроші для терору – це, як правило, надходження від наркообігу, работоргівлі тощо), іноземна підтримка і втручання за певними напрямками, формування організаційних структур (окремі терористи, бойові групи, загони та інші підрозділи).

Засобами здійснення терору може бути усе, що використовується для досягнення терористичної мети: зброя, ідеологія, ЗМІ, фінанси, менеджмент, деякі явища природи тощо. Тому нам здаються недоцільними намагання визначити конкретно усі засоби

[1] Член "Гос. Думы» РФ А. Малофеєв наприкінці січня 2006 р. на каналі НТВ у програмі В. Соловьова з скривленим від злості обличчям заявив, що першого січня 2006 р. о десятій ранку РФ повинна була перекрити газопостачання для України, вивести з ладу її металургійну промисловість, зруйнувати економіку, поставити на коліна і приєднати до Росії лівобережну частину країни. Тут є усі ознаки мотивації тероризму на одиночному рівні шляхом використання ЗМІ.

здійснення терористичного акту.

Треба підкреслити, що українське законодавство сьогодні не достатньо адекватно визначає сутність сучасного тероризму. Так Закон України "Про боротьбу з тероризмом" пов'язує його сутність тільки зі злочинною насильницькою діяльністю проти ні в чому не винних людей з метою досягнення злочинних цілей. "Тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей, або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей" [3].

Закон відходить від вузького трактування тероризму як злочинної діяльності тільки проти державних та громадських діячів, розширюючи об'єкт терору до звичайної, ні в чому не винної людини. Разом з тим, неможливо не підкреслити, що у даному випадку злочинна мета і насильство як ознаки тероризму, не визначають його специфіки. Звичайне вбивство також має злочинну мету, зґвалтування також супроводжується насильством. Якщо таким чином визначати терористичне явище, то близько 100 статей Кримінального кодексу України можна виділити у рубрику терористичні злочини.

У методологічному аспекті, щоб визначитись з тим чи іншим явищем, треба, відшукати специфічну особливість **(differentia specifika)** [7, 229], та ще й подати її "cum grano salis". Ані злочинний характер мети, ані насильство чи загроза насильства як засіб її досягнення, окремо не визначають специфіку терористичного явища, бо вони притаманні переважній кількості злочинів. **Специфічною особливістю** і визначальною рисою **терору**, що розкриває його сутність, **є створення атмосфери страху і жаху серед людей** (на будь якому рівні – загальному, особливому, одиничному) для досягнення злочинної мети.

Крім того, шляхи досягнення злочинних терористичних цілей у дефініції, що надається законом, істотно звужені. Чому б, наприклад, не визначити інформаційній терор, коли атмосфера страху створюється за допомогою ЗМІ. Є також велика кількість прикладів, коли терористичні акти з визначеною метою здійснювались шляхом створення атмосфери страху і були спрямовані не безпосередньо на людей, а в першу чергу на руйнацію життєвоважливих економічних, соціальних та інших об'єктів, на спричи-

нення екологічних і техногенних катастроф тощо. Насильство над людьми, їх загибель і травми в останньому випадку є похідним ефектом терористичного акту. Отже, **об'єктами терористичних актів** з метою створення атмосфери страху є:

– по-перше, **ні у чому не повинна людина**;

– по-друге, найважливіші **об'єкти життєзабезпечення людини**, включаючи навколишнє середовище.

У контексті викладеного можна сказати, що **терор – це суспільно небезпечне явище досягнення злочинних цілей шляхом створення атмосфери страху і жаху на загальному, особливому та одиничному рівнях за допомогою насильства над людиною і руйнації об'єктів її життєзабезпечення.**

Створення атмосфери жаху терористами починається з "декларації" злочинної мети, тобто висування вимог до майбутньої жертви. Воно може здійснюватись публічно або таємно. Здійснення самого терористичного акту визначається реакцією майбутньої жертви на ці вимоги терористів. Також реакцією жертви на висунуті вимоги визначається кількість здійсненних терористичних актів. У політичній сфері тероризм часто становиться перманентним явищем і продовжується десятиліттями (наприклад, терористична діяльність Аум Сінрі-ко, Хамаз, Баскських сепаратистів, Національної партії визволення Болівії, Тамільських Тигрів Шрі-Ланки, ІРА та ін.).

Відмінність терористичної події від будь-якого іншого злочинного акту полягає у:

1. Попередньому висуванні визначених неправомірних вимог до майбутньої жертви – політичних, економічних, діяльності або бездіяльності у тих чи інших сферах життя тощо. Ці вимоги можуть доводитись до майбутньої жертви відкрито, публічно у засобах масової інформації, анонімно, таємно від громадськості і т.д.

2. Плануванні й застосуванні та погрози застосування насильства[1] з метою створення атмосфери страху і жаху та впливу на суб'єкти державного та особистого життя, які приймають відповідні рішення, для досягнення злочинних цілей:

2.1. До тих, до кого висуваються безпосередньо неправомірні вимоги (змінити політичний курс країни, внести певну суму грошей, діяти або не діяти з того чи іншого приводу тощо).

2.2. До тих, хто не має жодного відношення до політичних, громадських економічних та інших цілей терористів, цілком сто-

[1] Шляхи насильства. – Див.: ЗУ "Про боротьбу з тероризмом".

ронніх осіб.

3. Створенні атмосфери страху і жаху шляхом здійснення чи погроз здійснення руйнації або знищення важливих об'єктів різних сфер життєдіяльності людини (промислових, соціальних, житлових тощо), створенні штучних катастроф природного, техногенного, екологічного характеру, що можуть викликати масову загибель населення, або унеможливлення його проживання у певній місцевості.

Терористичний акт може визначатись усіма ознаками, або комбінацією першої з другою чи третьою. Значення має тільки створення атмосфери страху для того, щоб було прийнято необхідне терористам рішення.

Руйнація окремих елементів сфер життєдіяльності може супроводжуватись людськими жертвами. Часто-густо ці засоби досягнення терористичних цілей поєднуються, як то було на прикладі знищення торгівельного центру у Нью-Йорку, або вибухів на об'єктах залізниці у Іспанії. Разом з тим, окремі диверсійні акти, саботаж стають складовою терористичної діяльності. Наприклад, саботаж і диверсії на нафтогонах Іраку у 2003р. супроводжувались збитками на суму $60 млн. щоденно і "Carriere della Sere" кваліфікувала це як приклад "ефективного" економічного тероризму [8].

Дослідники терору визначили велику кількість видів тероризму. Він поділяється на підставі визначення цілей і намірів; за причинами прояву; за способами вчинення терористичного акту; за територією вчинення терористичних актів тощо [див.: 9]. Є ще велика кількість класифікації терористичних актів, серед яких неможливо не визначити ознаку сфер і видів людської діяльності. Тут ми знайдемо й тероризм економічний.

Найбільше розповсюдження тероризму на сьогоднішній день притаманне сферам політичного та економічного життя. У сучасному суспільному житті явища політичного та економічного тероризму поєднуються. Але, разом з тим, у явищах політичного і економічного тероризму є суттєві розбіжності.

Коли терористи ставлять політичні цілі та вимоги до влади і зустрічаються з відмовою, насильство і масштабні руйнації важливих економічних об'єктів життєзабезпечення населення перетворюються з погроз у реальні злочини і далі перетворюються у перманентне явище. Сила тиску на об'єкт політичного терору визначається рівнем страху і пов'язується із масштабністю руйнації об'єктів, економічних втрат та чисельністю людських жертв. Буває

що спонукання жертви до необхідних терористу дій здійснюється шляхом ескалації посилення “аргументації” насильства над людьми, руйнації об’єктів економічної, соціальної, політичної інфраструктури суспільства. В той же час терористичну руйнацію економічних та інших об’єктів соціальної інфраструктури суспільства не можна вважати диверсійним актом [5, 8], тому що ослаблення держави для терористів складає не мету, а злочинний засіб. В той же час не можливо не відзначити, що у значній кількості випадків терористи стоять на патріотичних платформах.

Коли йдеться про економічний тероризм, то він має суттєві відмінності від тероризму політичного. Передусім, це стосується зв’язку мети і засобу досягнення терористичної події. У межах економічного тероризму руйнація економічних об’єктів, у більшості випадків, втрачає сенс, оскільки метою терористичних подій є привласнення цих самих об’єктів. Нема економічного сенсу знищувати ті самі об’єкти, які терорист бажає привласнити, хоча й протиправно.

Доволі поширеним засобом досягнення злочинної мети в економічному терористичному акті є насильство над ні у чому не винними людьми. При цьому, у більшості випадків людину-жертву економічного терористичного акту не вбивають, як то має місце в умовах тероризму політичному, а тримають заручником як засіб тиску на прийняття необхідного терористу економічного рішення.

У більш широких масштабах економічного тероризму – на державному рівні, як засіб досягнення стану страху серед населення і тиску на уряд з метою досягнення необхідних рішень, може здійснюватись руйнація економічної інфраструктури, або великих економічних об’єктів.

Економічні проблеми сучасного терору розгортаються в декількох напрямках:

1. **Проблема матеріальних збитків суспільства** від здійснення терористичних актів будь-якого виду. В той же час не варто пов’язувати з тероризмом будь-які втрати чи надприбутки, навіть якщо вони "офарбовані людською кров'ю" [10]. Ми рахуємо втрати від природних катастроф, але ще не навчились рахувати втрати від терористичних актів.

2. **Проблема зростання динаміки економічних терористичних актів**, особливо у країнах з транзиційною економікою, де відбувається перерозподіл власності.

3. **Проблеми фінансування тероризму** кримінальним сегментом неофіційної економіки.

4. **Проблеми зв'язку сучасного міжнародного тероризму з глобалізаційними процесами**, які виводять боротьбу з тероризмом із кримінального рівня на рівень військово-політичний.

Враховуючи сказане, не можливо не погодитись з тим, що посилення боротьби з тероризмом потребує удосконалення чинного законодавства. Передусім, необхідно більш точно визначитись з поняттям терору. Як показано вище, на сьогодні відсутні деякі суттєві моменти.

Також необхідно посилити відповідальність за усіма ознаками терору. ***Кримінальна відповідальність за терористичний акт повинна бути вища, ніж відповідальність за будь-який кримінальний злочин, скоєний як засіб досягнення терористичної мети.*** Окрім цього, треба встановити кримінальну відповідальність за заклики до терору, або погрозу здійснити терористичний акт, який супроводжується неправомірними вимогами до держави, юридичних чи фізичних осіб.

Ми також поділяємо точку зору [див. 10], що у Кримінальному кодексі України повинно бути визначення тероризму і терористичного акту, тому як перше означає загальне, а друге – одиничне явище.

Література

1. Шашкевич Я. Терором по тероризму - http//newright.ll.if.ua/dash.him

2. Савченко А.В. Кримінально-правова боротьба з тероризмом: міжнародні, національні та порівняльні аспекти.
http//www.Naiau.kiev.ua./tsls/biblio/visnik/2002–2/savshenko.htm

3. Большая советская энциклопедия. – Изд. 3. – Т. 25. – М.: 1976.

4. Как победить экономический терроризм
http://www.ckz.ru/23904–3/shtml

5. Ожеван М. Війна Росії проти України. Двогостра зброя.
http://www.inshi.Info/txt/2zbroja.shtml

6. Закон України "Про боротьбу з тероризмом" № 638-IV від 20.03.2003. – Ст. 1.

7. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Изд. 2. – Т. 1.

8. http://rosinvest.com.news.27147

9. Сав'юк О. Криміналістична класифікація терористичних актів.
http://www.Lawbook.By.Ru./PravoUkr/0405/26.shtml

10. Боротьба з тероризмом.
http://www.Scenter.Kiev.ua/news/news:17.05.05

11. Кримінальний кодекс України. – Х.: "Одіссей", 2001.